

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 34(3/9)

Т. Телькіненна,

кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ЛОБІЮВАННЯ В РОЗВІДКАХ ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ СТАНІВ ПІДДАНИХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У контексті запропонованого нами бачення правового статусу станів Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. як компромісу держави і суспільства [1] не з'ясовано, якою мірою він був результатом лобіювання названими групами своїх інтересів шляхом скоординованого тиску на органи державної влади з метою прийняття ними відповідних нормативно-правових актів, а якою – був визначений виключно волею держави. Відповідно до антропологічного підходу [2-5], російські піддані, що входили до того чи іншого стану, сприймаються авторкою не лише носіями прав та обов'язків, а й головним фактором правового життя, тому що створювали об'єктивне право своєю волею, діяльністю, свідомістю. Вважаємо за можливе розглядати явище впливу зазначених осіб на законодавче оформлення правових статусів тих груп населення, до яких вони належали, протягом названого вище періоду як складову процесу генези політико-правового інституту лобіювання в Російській імперії.

Тема історії лобіювання в Російській імперії не є абсолютно новою в суспільно-політичних науках [6-8]. Відомий російський дослідник, доктор юридичних наук О.П. Любімов [7, с. 15-19], зокрема використовуючи напрацювання І.М. Шапкіна та Л.Є. Іллічової

[9, 10], українські фахівці в галузі конституційного права В.Ф. Нестерович [8, 11] та О.В. Дягілев [6], у цілому дотримуючись виробленої попередниками концепції, по-перше, надали пріоритет побудові історичної ретроспективи лобіювання бізнесовими групами власних економічних інтересів, по-друге, визначили час народження даного явища в Російській імперії – середина XIX ст. Також варто звернути увагу на те, що історію лобіювання економічних інтересів у Російській імперії зазначеними авторами, окрім І.М. Шапкіна, було розглянуто лише побіжно.

Мета статті – визначити стан та окреслити перспективи використання теорії лобіювання для вивчення змін правового статусу станів дворян, духовенства, міських та сільських обивателів у Російській імперії в період другої половини XIX – початку XX ст.

З урахуванням хронологічних меж та проблематики досліджень автора [1], вважаємо можливим розширити в часі генезу політико-правового інституту лобіювання в Росії до 30-х рр. XVIII ст., коли Анна Іоанівна, задля збереження влади, доволі часто вимушена була задовольняти вимоги окремих груп еліти, хоч лобіювання як тиск тих чи інших груп впливу на органи державної влади, спрямований на прийняття ними відповідних норматив-

но-правових актів, існував завжди, проте різнився методами, організаційними формами тощо.

Новим етапом становлення інституту лобювання в Російській імперії, на наш погляд, була середина XIX ст. У запроваджених відповідно до «Положення про губернські та повітові земські установи» та «Положення про губернські та повітові земські установи» земствах і міських думах стихійно створювалися неформальні групи інтересів, які, зокрема шляхом ініціювання прийняття цими органами клопотань на адресу імператора, органів виконавчої влади, чинили тиск на дані інституції з метою прийняття управлінських рішень, які б сприяли вирішенню їх проблем [12]. Так, п. 2.XII закону від 1 січня 1864 р. «Положення про губернські та повітові земські установи» [13] та п. 63.14 закону від 12 червня 1890 р. «Положення про губернські та повітові земські установи» [14] закріплювали за губернським земським зібранням право подання на адресу уряду через губернатора клопотань щодо місцевих потреб (за редакцією від 01.01.1864 р. – право подання не лише клопотань, але й експертних висновків («заклучений») з питань, що стосуються місцевих господарських потреб). Міські думи отримали аналогічне право, але при цьому коло питань, щодо яких укладалися клопотання, хоча й окреслювалося місцевими потребами, проте не обмежувалося лише їх господарчим характером (закони від 16 червня 1870 р. [15] та від 11 червня 1892 р. [16]). Вивчаючи практику земських зібрань та міських дум, можна простежити, в який спосіб особи, що належали до того чи іншого стану підданих Російської імперії, та яких було обрано гласними зазначених органів самоврядування, у процесі реалізації свого права участі в їх діяльності лобювали подальше розширення прав та свобод тих чи інших соціально-юридичних груп населення.

Також варто суттєво розширити коло суб'єктів лобювання. Фахівець у галузі конституційного права Украї-

ни О.В. Дягілев, окрім різноманітних представницьких об'єднань підприємницьких кіл, виокремлює також фракції українських депутатів у парламентах Російської та Австро-Угорської імперій. Історики права, що спеціалізуються на дослідженні державно-правового життя першої з них, можуть поповнити цей перелік й іншими колективними й індивідуальними лобістами.

Так, Дворянські зібрання у своїх петиціях на адресу імператорів аргументували розширення економічних і політичних прав дворянського стану [1, с. 56-57]. Найчастіше з відповідними проханнями зверталися станові корпорації Москви та Санкт-Петербурга. Неформальні з'їзди гласних земських та міських органів самоврядування (1904-1905 рр.) та Всеросійської селянської спілки (влітку 1905 р.) своїми рішеннями наполегливо закликали органи влади надати всім підданам право голосу та інші політичні права і свободи [1, с. 144, 148-149]. Громадські діячі або пасионарії-одинаки в той чи інший спосіб лобювали інтереси різних соціально-юридичних груп підданих Російської імперії.

Запровадження загальнодержавного представницького законодавчого органу та надання дворянам відповідних політичних прав намагалися «протиснути» протягом кінця 50-х та в 60-і рр. XIX ст. такі відомі особи: камергер М.О. Безобразов, записку якого на адресу Олександра II було навіть заслухано на спеціальному засіданні Головного комітету в селянських справах, О.М. Унковський, який в якості депутата від тверського губернського комітету у справі визволення кріпосних селян брав участь у роботі Редакційних комісій із селянського питання, граф В.П. Орлов-Давидов, який мав ступінь доктора права, був обраний маршалком петербурзького дворянства, здійснював відповідну «роз'яснювальну» роботу у дворянському середовищі обох столиць.

Ростовський архієпископ Арсеній Мацеевич, зокрема в листах до Синоду у другій половині XVIII ст., гостро вис-

ловлювався проти можливої перспективи та тогочасних спроб держави щодо секуляризації РПЦ, що призвело б до суттєвого обмеження прав духовенства [1, с. 74]. Академік М.П. Погодін протягом 50–60-х рр. XIX ст. усілякими засобами доводив до відома імператора та громадськості інформацію про необхідність термінового поліпшення правового становища духовенства, особливо приходського [1, с. 77]. А митрополит Московський і Коломенський Інокентій намагався переконати Олександра II в тому, що першочерговим завданням церковних реформ є суттєве корегування системи взаємовідносин РПЦ і монархії шляхом запровадження всеросійського собору [1, с. 78].

На закріпленні у виборчому законодавстві окремих пільг для сільських обивателів активно наполягали учасники процедури підготовки відповідного законопроекту протягом 1905 р. [1, с. 150-156], зокрема П.Л. Лобко, що обіймав посаду Державного контролера, тогочасний міністр народної освіти В.Г. Глазов, відомий правник М.С. Таганцев, який з 1903 р. був таємним радником та членом комісії при міністерстві юстиції із розробки нового кримінального уложення.

Під час вивчення історії лобювання в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. не слід користатися прямими аналогіями із зарубіжним досвідом того часу і зосереджуватись виключно на реконструкції практики громадського тиску соціально-економічного характеру. Переважання в західних державах саме такого типу тиску громадян на суб'єктів законотворчості можна пояснити тим, що їх населення, на відміну від підданих Російської імперії, вже мало основні політичні права і свободи, зокрема право участі у виборах та діяльності загальнодержавних представницьких органів. Тому й варто говорити про лобювання в Російській імперії зазначеного періоду в першу чергу політичних прав і свобод, законодавче закріплення яких дозволило б населен-

ню більш ефективно чинити тиск на законодавців і чиновників задля розширення своїх соціальних та економічних прав.

На наше переконання, застосування такого підходу має добрі перспективи щодо реального застосування отриманих внаслідок цього результатів. Так, отримані знання можуть бути, по-перше, інтегровані до результатів загальних досліджень з історії держави і права України або історії держави і права зарубіжних країн, зокрема Росії; по-друге, стати підґрунтям для започаткування вивчення істориками права практик лобювання, як вітчизняних, так і зарубіжних, соціально-юридичними групами, корпоративними та іншими об'єднаннями громадян своїх інтересів із метою прийняття органами влади відповідних законів та інших нормативно-правових актів; по-третє, враховані для підготовки та проведення антропологічної експертизи вітчизняного законодавства у процесі вдосконалення концепції українського законодавства; по-четверте, слугувати теоретичним підґрунтям для підготовки і прийняття законів, які передбачають регулювання порядку здійснення лобістської діяльності; по-п'яте, бути корисними для підготовки навчальних матеріалів, які буде використано в межах неформальної правової освіти для дорослих в Україні.

Акцентуємо на тому, що вивчення лобювання в історико-правовому контексті сприятиме поліпшенню репутації даного явища у громадськості, що, у свою чергу, може допомогти легалізації лобювання в Україні. Історикам права варто вивчати всі можливі напрямки, шляхи лобювання в Україні, можливо, й першочергово вплив підданих у Російській імперії на органи влади, посадових осіб цих органів, спрямований на розширення саме політичних прав і свобод. Шляхом популяризації результатів відповідних наукових розвідок будемо надавати нашим громадянам і представникам влади інформацію щодо існування, навіть в умовах абсолютної

монархії, реальних можливостей несилового тиску суспільства на державу з метою отримання конкретних результатів у вигляді законів, які розширюють коло вже закріплених за ними прав та свобод. Участь у суспільно-інформаційному супроводі сучасних спроб реформування вітчизняної правової системи, можливо, додасть впевненості у власних силах громадянам та спонукає під їх впливом до прийняття значно більшої кількості законів компромісного характеру законодавців.

Отже, запропоновано поповнити методологічний інструментарій історико-правових досліджень державно-правового життя Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. теорією лобіювання. Зокрема, кваліфікувати суспільно-політичну діяльність станових корпоративних організацій, груп впливу, що склалися з осіб, обраних до органів місцевого самоврядування, професійних об'єднань, окремих осіб протягом зазначеного періоду на етапі формування їх правового статусу як лобістську діяльність. При цьому варто творчо використати напрацювання сучасних російських та українських конституціоналістів, які торкалися проблематики історії лобіювання в Російській імперії, і рухатися далі. Використовуючи теорію лобіювання для дослідження державно-правового життя Російської імперії, слід розширити їх часові кордони, поповнити перелік суб'єктів та визначитися із колом об'єктів лобіювання, не зосереджуватися лише на економічному характері предметів лобіювання. Автор переконана, що історикам права особливу увагу варто звернути на практичний потенціал розвідок із даного напрямку.

Ключові слова: теорія лобіювання, правовий статус, стани, дворянство, духовенство, міські обивателі, сільські обивателі, суб'єкти, об'єкти, предмет лобіювання.

Автором запропоновано ввести до методологічного інструментарію вітчизняних істориків права те-

орію лобіювання. Наприклад, для вивчення змін правового статусу станів дворян, духовенства, міських та сільських обивателів у Російській імперії в період другої половини XIX – початку XX ст.

Автором пропонується поповнити методологічний інструментарій отечественних істориків права теорією лобіювання. Наприклад, для изучения изменений правового статуса сословий дворян, духовенства, городских и сельских обывателей в Российской империи второй половины XIX – начала XX вв.

An author suggested entering into the methodological tool of the domestic historians of right theory of lobbying. For example, for the study of changes of legal status of the states of noblemen, clergy, city and rural inhabitants, in the Russian empire in a period the second half of XIX – to beginning of XX century.

Література

1. Телькінен Т.Е. Модернізація правового статусу станів у Російській імперії в контексті відносин держава – суспільство (друга половина XIX – початок XX століття) / Т.Е. Телькінен. – Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2013. – 188 с.
2. Карбонье Ж. Юридическая социология : пер. с фр. / Пер. и вступ. ст. В.А. Туманова. – М. : Прогресс, 1980. – 352 с.
3. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование / С.И. Архипов. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 213.
4. Максимов С. Суб'єкт права в філософсько-антропологічному вимірі / С. Максимов // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4 (23). – С. 170-179. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://library.nulau.edu.ua/REPOZITORIUM/TEORIUM/Visnuk2000_4.html.
5. Рабінович П.М. Питання філософії права / П.М. Рабінович // Вісник академії правових наук України. – 1997. – № 1 (8). – С. 38-40.
6. Дягілев О.В. Правовий інститут лобіювання: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02.

«Конституційне право; муніципальне право» / О.В. Дягілев. – Х., 2010. – 38 с.

7. Любимов О.П. *История лоббизма в России* / О.П. Любимов. – М. : Фонд «Либеральная миссия», 2005. – 208 с.

8. Нестерович В.Ф. *Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. «Конституційне право; муніципальне право» / В.Ф. Нестерович. – К., 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://govuadocs.com.ua/docs/229/index-229670-1.html>.

9. Шапкин И.Н. *Из истории лоббизма в России. Представительские организации российского капитала во 2-й половине 19 – начале 20-го века* / И.Н. Шапкин. – М. : МАЭП, 1999. – 198 с.

10. Ильичева Л.Е. *Институционализация лоббизма в политическом процессе современной России: становление, приоритеты развития* : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Л.Е. Ильичева. – М., 2002. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.disscat.com/content/institutsionalizatsiya-lobbizma-v-politicheskom-protssesse-sovremennoi-rossii-stanovlenie-pri>.

11. Нестерович В.Ф. *Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України* / В. Ф. Нестерович. – Луганськ :

РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 749 с.

12. Згідно із законопроектом 2009 р. органи місцевого самоврядування пропонується віднести до об'єктів лобіювання, але не будемо вимірювати правову реальність XIX ст. сучасними критеріями. Окрім цього, згідно із сучасним законодавством багатьох держав, де унормовано практику лобіювання, її об'єктами визначено, зазвичай, тільки органи законодавчої та виконавчої влади // Пояснювальна записка міністра юстиції до проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://justinian.com.ua/article.php?id=3325>; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2009 р. № 448-р «Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/448-2009-p>; Базілевич Д., Нестерович В. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу «Лобіювання в Україні: досвід, проблеми і перспективи» / за заг. ред. к.ю.н. В. Федоренка. – К. : СПД Москаленко О.М., 2009 – 36 с.

13. Полное собрание законов. – Собрание II. – Т. 39. – Отд. 1. – № 40457.

14. Полное собрание законов. – Собрание III. – Т. 10. – Отд. 1. – № 6927.

15. Полное собрание законов. – Собрание II. – Т. 45. – Отд. 1. – № 48498.

16. Полное собрание законов. – Собрание III. – Т. 12. – № 8708.